

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ГНІЗДУВАННЯМ СІРОЇ МУХОЛОВКИ (*MUSCICAPA STRIATA*) В КАНІВСЬКОМУ ПРИРОДНОМУ ЗАПОВІДНИКУ

В.М. Грищенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ННЦ «Інститут біології та медицини», Канівський природний заповідник; вул. Шевченка, 108, м. Канів, Черкаська обл., 19003, Україна

National Taras Shevchenko University of Kyiv, Institute of Biology and Medicine, Kaniv Nature Reserve; Shevchenko str. 108, Kaniv, 19003, Ukraine

✉ aetos.ua@gmail.com Vitaly Grishchenko <https://orcid.org/0000-0002-0872-3444>

Observations on breeding of Spotted Flycatcher (*Muscicapa striata*) in the Kaniv Nature Reserve. - V.N. Grishchenko. - Avifauna of Ukraine. 10. 2022. - The Nature Reserve is located near the town of Kaniv on the Dnieper in Central Ukraine. Flycatchers nested in an old small trap (used formerly for bird ringing and winter feeding) in 2016–2022. There were 5 first clutches and one second clutch during 7 years. Birds arrived between 30 April and 12 May. They started nest building usually after 5–8 days (twice much later: 12 and 17 days). Flycatchers built the nest for 4 to 9 days, as a rule for 5–6 days. The first clutch always contained 5 eggs, the second one – 4 eggs. After laying of the third egg (the second in 2nd clutch), the female began the partial incubation. Full incubation started after laying of the last egg. It lasted for 12–13 days (12.5 ± 0.2 days, $n = 6$). Chicks hatched during one or two days. Both parents fed them for 12–14 days (13.0 ± 0.4 days, $n = 6$). The breeding success of these birds was very high: 96.6% (only the first clutch – 96.0%). Only once an egg was lost (in 2016). [Ukrainian].

Key words: Central Ukraine, phenology, nest, clutch, incubation, brood, breeding success.

Мухоловки гніздилися у старому западку, що висів на вікні житлової кімнати на другому поверсі, у 2016–2022 рр. За 7 років було 5 перших кладок і одна – друга. Приліг реєструвався 30.04–12.05. Побудова гнізда тривала від 4 до 9 днів, частіше всього – 5–6. У першій кладці в усіх випадках було 5 яєць, у другій – 4. Насиджування тривало 12–13 днів ($12,5 \pm 0,2$ дня, $n = 6$). Пташенята вилуплялися протягом одного або двох днів. Вигодовували їх обидва птахи пари 12–14 днів ($13,0 \pm 0,4$ дня, $n = 6$). Загальна успішність розмноження була дуже високою – 96,6%, якщо враховувати лише першу кладку – 96,0%.

Ключові слова: Центральна Україна, фенологія, гніздо, кладка, насиджування, виводок, успішність розмноження.

У 1987–1995 рр. я проводив відлов і кільцювання синиць та повзиків (*Sitta europaea*) на зимовій підгодівлі на садибі заповідника (Черкаська область, Центральна Україна). Головною метою цього було вивчення сезонної динаміки статеві-вікової структури популяції великої синиці (*Parus major*). Результати дослідження опубліковані (Грищенко, 1995). Відлов проводився в основному за допомогою западка. Це невеличка клітка з дерев'яних планок, фанери й залізних прутиків із відкидною передньою стінкою та насторожою, яка спрацьовувала, коли птах залітав у середину, і передня стінка закривалася (див. Носков і др., 1984). Внутрішній розмір дна $12,5 \times 13$ см, висота – 17 см.

Гніздо сірих мухоловок на вікні. 11.06. 2022 р. Фото автора.
The nest of Spotted Flycatchers on a window.

Западок висів за вікном кімнати на другому поверсі (на висоті близько 5,5 м від землі) в гуртожитку на садибі заповідника. Для приваблювання птахів, відлов чергувався з підгодівлею. Насторожка блокувалася, передня стінка залишалася весь час відкритою й перетворювалася на своєрідний «ганочок». Згодом ловити синиць я перестав, западок багато років функціонував лише як годівниця. І ось наостанок йому довелося побувати ще й у третій ролі – штучної гніздівлі. Фактично він перетворився в подобу напівдуплянки (тим більше, що розміри його були якраз типовими для таких гніздівель). Передню стінку я взагалі зняв, бо вона вже почала відвалюватися (фото).

Підгодівля зимуючих птахів проводилася, в залежності від погоди, до кінця березня – першої половини квітня. Після того западок ще деякий час висів за вікном, на літо його знімали. У 2015 р. він залишався висіти довше, ніж зазвичай, і у травні ним зацікавилася пара сірих мухоловок (*Muscicapa striata*). Вони оглядали його, подовгу сиділи всередині, але на тому все й закінчилося. А от у наступному році мухоловки вже загніздилися в западку. Досить пізно – у третій декаді травня. Пташенят вони вивели успішно. З того часу сірі мухоловки стали гніздитися регулярно. Повністю відкрита з усіх боків гніздівля на вікні давала змогу проводити спостереження за гніздовим життям птахів. Щоб не турбувати їх зайве, у період розмноження вікно було весь час закрито шторою. Вікно виходить до лісу, неподалік від нього є сухі гілки дерев, тому птахам було зручно вистежувати здобич прямо поблизу гнізда.

Перша і друга кладки завжди були в різних місцях, в одній і тій же гніздівлі птахи їх жодного разу не робили. 5 разів у западку була перша кладка, один раз – друга. Строки розмноження наведені в таблиці. У 2019 р. після прильоту мухоловки почали будувати гніздо в западку, але потім «передумали» й переселилися в інше місце – зробили гніздо в ніші за наличником вікна студентської їдальні (приблизно за 50 м). Причому, навіть перемістили туди

Строки гніздування сірих мухоловок
Breeding phenology of Spotted Flycatchers

весь будівельний матеріал, який встигли наносити до гніздівлі. У 2021 р. птахи прилетіли до западка, деякий час трималися біля нього, але гніздитися не стали.

Весною сірі мухоловки з'являлися в западку одразу ж після прильоту. Про їх появу свідчило тихе щебетання рано-вранці за вікном. Після цього птахи щодня прилітали до гніздівлі, ретельно оглядали її, деякий час сиділи всередині. Побудову гнізда для першої кладки мухоловки починали зазвичай через 5–8 днів після прильоту, лише двічі значно пізніше – через 12 і 17 днів. Основну частину гнізда птахи робили за 2–3 дні, потім ще кілька днів «доводили» його. Загалом побудова гнізда (до появи першого яйця) в першому циклі розмноження тривала частіше всього 5–6 днів, один раз – 9, у другому – 4. Потроху приносити будівельний матеріал мухоловки могли й після появи яєць.

Основу гнізда птахи будували з тоненьких гнучких гілочок, тонких сухих стебел і корінців рослин, листків злаків, сухого листя дерев, моху, лубу. Лоток виставлявся тоненькими корінцями, шерстю тварин, пухом. Пір'я птахів траплялося рідко. У гнізді зустрічалися в невеликій кількості й антропогенні матеріали – вата, нитки, синтетичні

Рік	Дата прильоту	Цикл розмноження	Початок побудови гнізда	Початок відкладання яєць	Початок насиджування	Вигулення пташенят	Виліт пташенят
2016	12.05	1	24.05	29.05	2.06	14–15.06	27.06
2017	30.04	1	5.05	14.05	18.05	31.05	14.06
2018	30.04	1	8.05	14.05	18.05	31.05	12.06
2019	3.05	1	11.05	–	–	–	–
		2	18.06	22.06	25.06	8–9.07	20–21.07
2020	30.04	1	17.05	23.05	27.05	8.06	22.06
2021	3.05	–	–	–	–	–	–
2022	5.05	1	10.05	15.05	19.05	31.05–1.06	13.06

волокна. Гніздовий матеріал займав усе дно западка. При цьому лоток гнізда знаходився не по центру, а був зміщений назад. До часу вильоту пташенят гніздо ставало вже геть деформованим і розтоптаним.

У першій кладці в усіх випадках було 5 яєць, у другій – 4. Самка відкладала їх по одному в день, вранці, переважно в один і той же час – з 7³⁰ до 8⁰⁰, зрідка – з 8⁰⁰ до 9⁰⁰. Насиджування кладки починалося з так званого часткового насиджування (partial incubation) – відклавши 3 яйця (у другій кладці – 2), самка починала їх обігрівати, хоч і не сиділа ще у гнізді всю добу. Це явище поширене у птахів, але його функції та вплив на результати гніздування дискутуються (див., наприклад, Wang, Beissinger, 2011; Podlas, Richner, 2013). У цей час мухоловка у гнізді не ночувала. Щільне насиджування починалося після відкладання останнього яйця. Тривало воно 12–13 днів (до вилуплення перших пташенят), у середньому $12,5 \pm 0,2$ ($n = 6$). Самець іноді приносив самці їжу, але в основному вона здобувала її сама, залишаючи на короткий час кладку.

Пташенята вилуплялися протягом одного або двох днів. Вигодовували їх обидва птахи пари 12–14 днів (від початку вилуплення до початку вильоту), у середньому $13,0 \pm 0,4$ ($n = 6$). Вилітали пташенята, як правило, в один день, хоча деякі з них могли затримуватися й до наступного.

У 2019 р. мухоловки поставили на крило в першому циклі розмноження (у гнізді за наявником їдальні) 3 пташенят. Вилетіли вони 22.06. А 18.06 було розпочате будівництво гнізда в западку. Робили птахи його в більш стислі терміни, і вже 22.06 в лотку з'явилося перше яйце. Звичайно, на основі лише спостережень за птахами (вони не були помічені) однозначно стверджувати, що це була друга кладка саме тієї ж пари, важко, але інших сірих мухоловок на цій ділянці я не зустрічав. І це була точно друга кладка, про що говорять як пізні строки гніздування, так і менша кількість яєць. Перекриття ж строків двох циклів розмноження у птахів буває не так уже й рідко. У сірих мухоловок насиджує кладку лише самка, самець її тільки підготовує (Makatsch, 1976; Мальчевский, Пукинский, 1983; Stamp, Perrins, 1993), тому він цілком може годувати злетків першого виводку, поки триває інкубація.

Взагалі, серед орнітологів нема єдиної думки щодо існування двох виводків у цього виду. Є припущення, що в сірої мухоловки, принаймні в межах колишнього СРСР, лише один цикл розмноження, наявність другої кладки не доведена (Пекло, 1987). Про один виводок пишуть і білоруські орнітологи (Никифоров и др., 1989). Такої ж точки зору дотримується й В. Макач (Makatsch, 1976): кладка одна, другі трапляються лише випадково, скоріше мова йде про повторні. За іншими даними, в деяких частинах ареалу вони все ж бувають (Благосклонов, 1954; Stamp, Perrins, 1993). Про дві кладки в сірої мухоловки в Харківській губернії писав М.М. Сомов (1897), на заході України – Ф.Й. Страутман (1963), на Сумщині – М.Є. Матвієнко (2009). Відмічали

їх і в Канівському заповіднику (Смогоржевский, Смогоржевская, 1986). Достовірна наявність другої кладки в окремих пар (спостереження проводилися за закільцьованими птахами) виявлена в національному природному парку «Гомільшанські ліси» в Харківській області (Чаплигіна, Савинська, 2012). У центральній частині Англії другі кладки мають 14% пар сірих мухоловок (Kirby et al., 2005). За іншою оцінкою, їх частка в англійських птахів становить 20% (Summers-Smith, 1952). За моїми спостереженнями в Канівському заповіднику та Сумській області (Грищенко, 1996), другі кладки в сірої мухоловки бувають, хоч і не часто. У даному випадку друга кладка зареєстрована один раз за 6 сезонів, що становить 16,7%. Тобто частка других виводків така ж, як і в англійських мухоловок.

У 2020 р. самка вела себе досить дивно. Вона насиджувала кладку фактично в режимі часткової інкубації – надовго її залишала, могла навіть не ночувати у гнізді. Незважаючи на це, з усіх яєць нормально і вчасно вилупилися пташенята.

Успішність розмноження сірих мухоловок у западку на вікні була практично стопроцентною. За весь час лише одного разу (у 2016 р.) з невідомих причин у кладці пропало одне яйце. З усіх інших яєць вилупилися пташенята, жодного випадку загибелі пташенят не було. Загальна успішність розмноження становить 96,6%, якщо враховувати лише першу кладку – 96,0%. Очевидна перевага гніздування в безпосередній близькості до людей – до вікна ні сіра ворона (*Corvus cornix*), ні сойка (*Garrulus glandarius*) не підлітають; ні сирій (*Glis glis*) чи лісовий (*Dryomys nitedula*) вовчки, ні білка (*Sciurus vulgaris*), ні кіт сюди не залізуть.

Л.О. та Л.І. Смогоржевські багато років вивчали в Канівському заповіднику гніздову біологію синантропних та напівсинантропних птахів, зокрема й сірої мухоловки. За їх даними, у 1969–1984 рр. найбільш ранній початок кладки 12.05, найбільш пізній – 4.07. Найбільш рання поява перших пташенят 28.05, найбільш пізня – 19.07. У повних кладках налічувалося від 3 до 6 яєць, частіше всього 5 (66,7%, n = 36). Загальна успішність розмноження становила 53,1%. Самка відкладала яйця щодня, іноді через день, майже завжди вранці, зазвичай між 7 і 10 год. Пташенята вилуплялися в один день, у деяких випадках 1–2 пташенят з'являлися на наступний день і навіть через день. Щоденні зважування пташенят показали, що оптимальні темпи росту їх у виводках із 4–5 малят (Смогоржевский, Смогоржевская, 1986).

ЛІТЕРАТУРА

- Благосклонов К.Н. (1954): Семейство мухоловковые. - Птицы Советского Союза. М.: Сов. наука. 6: 73-118.
- Грищенко В.Н. (1995): Сезонная динамика поло-возрастной структуры популяции большой синицы в Каневском заповеднике. - Запов. справа в Україні. 1: 48-51.

- Грищенко В.Н. (1996): Материалы по срокам и успешности размножения некоторых видов птиц Сумского Посеймья. - Беркут. 5 (1): 56-60.
- Мальчевский А.С., Пукинский А.Б. (1983): Птицы Ленинградской области и сопредельных территорий. История, биология, охрана. Л.: Изд-во ЛГУ. 2: 1-504.
- Матвиенко М.Е. (2009): Очерки распространения и экологии птиц Сумской области (60-е годы XX столетия). Сумы: Университетская книга. 1-210.
- Никифоров М.Е., Яминский Б.В., Шкляров Л.П. (1989): Птицы Белоруссии. Справочник-определитель гнезд и яиц. Минск: Высшэйшая школа. 1-479.
- Носков Г.А., Рымкевич Т.А., Смирнов О.П. (1984): Ловля и содержание птиц. Л.: Изд-во ЛГУ. 1-280.
- Пекло А.М. (1987): Мухоловки фауны СССР. К.: Наукова думка. 1-180.
- Смогоржевский Л.А., Смогоржевская Л.И. (1986): Синантропные птицы Каневского заповедника (Сообщение 1). - Деп. в ВИНТИ 4.06.1986 г. № 4067-В86. 1-187.
- Сомов Н.Н. (1897): Орнитологическая фауна Харьковской губернии. Харьков: Тип. А. Дарре. 1-680.
- Страутман Ф.И. (1963): Птицы западных областей УССР. Львов: Изд-во ЛГУ. 2: 1-182.
- Чаплигіна А.Б., Савинська Н.О. (2012): Особливості гніздування мухоловки сірої (*Muscicapa striata* Pallas) в рекреаційній зоні НПП «Гомільшанські ліси» (Харківська область). - Бранта. 15: 35-45.
- Cramp S., Perrins C.M. (Eds.) (1993): Birds of Europe, the Middle East and North Africa. Vol. VII. Flycatchers to Shrikes. Oxford: Oxford Univ. Press. 1-577.
- Kirby W., Black K., Pratt S., Bradbury R. (2005): Territory and nest-site habitat associations of Spotted Flycatchers *Muscicapa striata* breeding in central England. - Ibis. 147 (2): 420-424.
- Makatsch W. (1976): Die Eier der Vögel Europas. Leipzig – Radebeul: Neumann Verlag. 2: 1-460.
- Podlas K., Richner H. (2013): Partial incubation and its function in great tits (*Parus major*) – an experimental test. - Behav. Ecol. 24 (3): 643-649.
- Summers-Smith D. (1952): Breeding biology of the Spotted Flycatcher. - Br. Birds. 45 (5): 153-167.
- Wang J.M., Beissinger S.R. (2011): Partial incubation in birds: its occurrence, function, and quantification. - Auk. 128 (3): 454-466.